

ТЕКСТ І КОНТЕКСТ

DOI: 10.31558/2308-1902.2018.26.5

УДК 821.161.2 – 13.09

Валентина БІЛЯЦЬКА

доктор філологічних наук, професор,
Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»

ЖАНРОВО-ЕСТЕТИЧНІ МОДУСИ НОВІТНЬОГО РОМАНУ У ВІРШАХ

У статті розглянуто жанрові особливості сатиричного роману у віршах Романа Пастуха «Грім» (2002), що має саркастичний, осудливий пафос та викривальний тон. Акцентовано на містичності образу Івана Грома, героя УПА, який втілює невмирущість духу українського народу. Герой воскрес і викриває всі суспільні негаразди в незалежній Україні, і як висновок – немудрі сучасники байдужі до минулого й національної пам'яті.

Ключові слова: роман у віршах, жанр, сатира, осуд, Україна.

Український роман у віршах постколоніальної доби представлений різнобічним текстовим матеріалом, але ще потребує вичерпних концептуальних трактувань змістоформи. Актуальність цього жанру в наш час визначається реагуванням на зміни в ментальному та реальному просторі, «баченням та розумінням дійсності» (М. Бахтін), проте теоретично не вмотивовано жанрово-естетичні модули.

Категорія «модус» уведена Н. Фраєм, який не розмежовував у ньому загальноестетичні типи художності й літературні жанри. Естетичні модули трактуються як «естетичні модальності» (М. Жинкін), що нерідко зводяться до суб'єктивності художнього змісту: «види пафосу» (Г. Поспелов), «типи авторської емоційності» (В. Халізев), «типи художньої цілісності» [8, 128]. Розрізняють такі художні модули, як трагічний, комічний, героїчний та інші типи сюжетних ситуацій і героїв.

Як правило, модули поєднуються з більш складними жанровими «іменами», окреслюють якусь особливу їх підгрупу. До такого типу належать і п'ять модусів, означених Н. Фраєм: міф, легенда, високий мімесис, низький мімесис й іронія – засновані на семантичних значеннях, стосунках героя твору

з реципієнтом і законами природи. Те ж саме стосується й чотирьох рис архетипів – роману [romance], іронії, комедії і трагедії. Як зауважує Ж.-М. Шеффер, Н. Фрай не розглядає ні теорію модусів, ні теорію архетипів як жанрові теорії, залишаючи цю назву лише за категоріями, заснованими на різних формах презентації твору. Таке обмеження нічим не виправдане, «теорія модусів, як і теорія архетипів, так само пов'язана з диференціацією жанрів, як і теорія форм презентації» [9, 109].

Нині в українській літературі маємо багато різновидів романів у віршах (з авторським і читацьким жанровим маркуванням): історичний, автобіографічний, гротескний, сатиричний, химерний, роман-сповідь, роман-пісня, роман-трилогія у віршах, історико-філософсько-фантастичний роман-есе, роман-медитація, танцювальний роман у віршах, віртуальний роман.

Дослідження роману у віршах постколоніальної доби зосереджено переважно на історичному, інші жанрові моделі майже не привертають увагу дослідників, особливо, якщо вони надруковані в певному адміністративному регіоні. Регіональні літератури, які, вплітаючись у загальноукраїнський художній контекст, мають певні особливості на жанровому, тематичному, концептуальному рівнях, роблять його самобутнім. На думку Р. Офіцинського, письменники «адміністративних поділів», творчість яких пов'язана зі сферою любові до малої Батьківщини й України, відомі лише в певних регіонах, часто несуть на собі «гриф подвійного стандарту – локальний патріотизм, провінціалізм» [6, 5], проте їхні твори співмірні з історичними періодами й характером літературної спадщини. Серед жанрового розмаїття й сучасні романи у віршах, друковані в «адміністративних поділах», у них порушено не локальні проблеми, а проблеми життєдіяльності, самоствердження народу: в Луцьку – «Сарматка» Олега Бермана, у Хмельницькому – «Наш великий пророк Тарас Шевченко», «Танці у Львові, Хмельницькому й інші» Віталія Матеуша, у Кропивницькому – «Парад химер в Кіровограді» Валерія Гончаренка, «Вінок

Роксолани» Марії Балашової, у Дніпрі – «Дивограй» Олесі Омельченко, у Дрогобичі – «Грім» Романа Пастуха.

Мета статті дослідити жанрово-естетичні модуси роману у віршах Р. Пастуха «Грім», визначити індивідуально-авторську новизну, конструктивні риси сатири, здійснити типологічне зіставлення з поемою «Сон» Т. Шевченка.

Сюжети сучасних романів у віршах викладено відповідно до засад постмодерної епохи з докорінним переосмисленням естетичних, духовних, філософських підвалин людського існування та нової концепції світовідчуття, зосередженої в особистісному переживанні соціокультурних викликів, ментальних зламів і політичних криз. Багато спільного в жанровому та ідейно-тематичному трактуванні романів у віршах «Парад химер в Кіровограді» В. Гончаренка та «Грім» Р. Пастуха, які написані на початку 2000-х. У романах порушено суспільні проблеми ХХ ст. не радянської дійсності, а пострадянської, посттоталітарної, незалежної України. Авторське жанрове визначення «Параду химер в Кіровограді» як гротескного, а «Грім» як сатиричного романів у віршах є свідомою настановою на творення нової модифікації жанру, яка б якнайглибше розкрила ідейно-тематичне й проблемне навантаження, що «найбільше залежить від світоглядних видозмін та підсвідомих імпульсів письменника, які часто дуже важко ідентифікувати» [1, 11].

Сатиричний роман у віршах Р. Пастуха «Грім» пройнятий, з позицій високих суспільних ідеалів, викриттям спотворених етичних й естетичних канонів, продиктованих ідеологією. У ньому йдеться про дивовижну появу в рідному селі, в Україні, не фольклорно-міфологічного героя, а колишнього повстанця УПА, Івана Грома. Він воскрес із «підземного царства» й захотів бути повноцінним громадянином незалежної держави, подивитися, які зміни відбулися у вільній країні, як господарюють нащадки, за яких століттями віддавали життя. Головний герой серед тих, про кого автор говорить:

Одні лишилися у піснях
Народу невмирущих,
А інші – в славних іменах,
Що, переживши власний прах,
живуть серед живущих [7, 4].

Сатиру роману зосереджено на негативному викритті розгулу чиновницької сваволі, несправедливості через відразливе зображення хворобливих явищ у житті країни, щоб за допомогою сарказму, іронії, гротеску сприяти їх подоланню.

Сатиричний роман у віршах «Грім» складається із чотирьох частин, «мандрівок», які здійснює герой, щоб отримати підтвердження своєї особи в незалежній державі. Перша мандрівка, вона ж і сюжетна лінія – похід у сільраду, друга – в районну владу, третя – в облраду, четверта – в Київ до Президента. На початку кожної частини автор курсивом коротенько розкриває її зміст, наприклад, у «Мандрівці другій»: *«У пошуках правди Грім подався до районної влади. Там моральні знуцання над ним продовжились. Через чиновницьку сваволу і беззаконня, за сфабрикованим звинуваченням його засудили і кинули до в'язниці»* [7, 41]. «Мандрівка третя»: *«З надією на справедливість і увагу до своєї скромної персони Грім опинився в коридорах обласної влади, повний дорожніх спостережень. Тут він набачився ще більше, а його ілюзії розвіяла на дим чиновницька бюрократія, успадкована від колишнього режиму»* [7, 74].

Роман у віршах «Грім» типологічно близький до поеми «Сон» Т. Шевченка, у якій із сатиричним пафосом відтворено вражаючі реалії державно-кріпосницького ладу. За твердженням М. Васьківа, у 20–30-х роках ХХ ст. І. Багрянний, В. Поліщук, В. Сосюра в романах у віршах активно запозичують і продовжують розвивати шевченківські традиції. Увагу авторів віршованих романів «привертають не лише сюжетні перипетії, мотиви чи образи творів Т. Шевченка, але також їх патріотичний пафос, високий рівень національної самосвідомості й романтичне бачення минулого, сучасності й

майбутнього України» [2, 24]. Для підтвердження своєї гіпотези автор наводить приклади з поем Т. Шевченка не на жанровому рівні, а на рівні сюжетів, сцен, зображально-виражальних засобів у романах у віршах I половини ХХ століття. Такі компаративні зіставлення можна продемонструвати на прикладі поем Т. Шевченка й романів у віршах кінця ХХ – початку ХХІ ст., наприклад: «Ян Гус» – «Слов’янський острів» Л. Горлача; «Гайдамаки» – «Клекотіли орли» А. Гудими; «Сон» – «Грім» Р. Пастуха, «Парад химер в Кіровограді» В. Гончаренка.

На думку І. Качуровського, «Сон» Т. Шевченка – це *політична сатира у формі видіння* [4, 38]. Алгорично-дидактичні поеми у формі видінь виникли за пізнього Середньовіччя, видіння мусить мати в собі елемент надприродного, ірреального, персонажа-супутника, непідвладного жодній злій силі. За висновками О. Гарачковської, уся наша сатира й гумор упродовж ХХ ст. розвивала й поглиблювала Шевченкове таврування й висміювання певних недоліків такими засобами, як «обігрування “чужого слова”, імітація офіційної лексики, пародіювання імперської казуїстичної фразеології» [3, 14]. Для прикладу варто навести характеристику нардепів у Верховній Раді з твору Р. Пастуха:

Кого не стрів я тільки тут
 У різношерсній масі:
 Брехун, злодюга, баламут,
 Хриstopродавець, п’явка, спрут,
 Лакуза на Пегасі,
 Шахрай, базіка, фанфарон,
 Когорта яничарів,
 Сексот, пройдисвіт, солдафон,
 Магнат, скопець, хамло, масон,
 Онуки комісарів...
 Хлопаки – наче на підбір
 З мандатами народу [7, 156].

Найперше герой роману «Грім» почав шукати правди в сільській раді, підкреслюючи, що залишки тоталітарної несправедливості не зникли: продовжували діяти чиновники, які ніколи не переймалися людськими негараздами й проблемами, а їхня сваволя «здоліла» усі сфери життя від села до столиці держави на чолі з Президентом.

Повернення Івана Грома в реальне життя кінця 90-х – початку 2000-х Р. Пастух подає на ретроспективному протиставленні: герой згадує, як відзначали Великдень, як село потопало в красі, пишалося піснями, і впевнений, що добрі зміни примножилися, але його охопило велике розчарування й відчуття сорому за нащадків. В управлінні сидять «колишні прихвосні», що «храми плондрували» [7, 15], поля «зробилися облогом», «усе крадуть», постійно чути «чужинські лайки», діти з батьками ходять горілку пити і «просять закурити», місце, де була школа, «вкрила бузина, ні забав, ні вистав, і райком оголосив: “У руслі московських директив / Село „неперспективним” <...> І по вечорах село моє / Неначе вимирає, / Крім тих, хто горілку п’є / Дітей, дружину, посуд б’є / І вкрасти щось бажає» [7, 16]. Та найбільше героя непокоїть «внутрішня руїна» нащадків, яким «усе у носі». Не страх перед можновладцями веде до такого ставлення, а байдужість громадян незалежної України.

Ми погоджуємося із авторським жанровим маркуванням роману у віршах «Грім» – сатиричний. У ньому сатира «спрямована проти соціально шкідливих явищ, які гальмують розвиток суспільства, а об’єктом висміювання є антиподи загальнолюдської моралі, пристосуванці, лицеміри, ренегати і зрадники» [5, 611], які, «напхавши животи, / Шкодують за ордою» [7, 18], за безгосподарністю «імперії-небіжки».

Суспільні проблеми, які почув і побачив герой роману, порушені ще п’ятнадцять років тому в незалежній Україні, є нагальними й нині:

Розмову слухаю просту
Про безробіття хмари;
Всеукраїнську бідноту;
Мужів державних сліпоту;
Міжконфесійні чвари;
Субсидій хитромудру суть;
Корупцію безбожну;
Судів свавільну каламуть;
Податки, що всякчас ростуть;
Журбу людей неложну;
Заробітчанство по світах;
Злочинність у законі;
Пригоди скурвлених дівах [7, 25].

Іван Грім, щоб отримати «папір», вистояв чергу в сільраді, яку зачинили спочатку на нараду, тоді на годину на обід, що тягнувся «годин зо три», потім на п'ятихвилинку, потім на нараду, яка відбувається «при чарці у куцах» [7, 33]. Герой змушений був удатися до характерництва: взявши котячу кістку, зробився прозорим і побачив «істинність» нарад у сільраді.

Р. Пастух у романі «Грім» з сарказмом та властивою йому самоіронією зображує повновартісні картини України постколоніальної доби, коли головними цінностями стали не духовні пріоритети, а процес «виживання», «діставання» в побуті, «просування» до влади. Щоб відновити справедливість, головний герой іде до районної влади, через свавілля якої потрапляє у в'язницю, бо «законники районові» працюють не на людей, а на «імідж президента». Письменник подає «портрет» «слуг народу», для яких головне – покласти в кишеню «гонорар» (хабар):

Адже із голої платні
Не вибудуєш дому
Не купиш «Мерса», що в ціні,
Собі, коханці та жоні,
Медичного диплому,
Ані поїдеш на курорт
У Крим чи на Гаваї
Друзяк розсіється ескорт,
І виглядатимеш, як хорт,
Що за курми ганяє [7, 60].

Автор роману не шкодує слів для характеристики чиновницької бюрократії, устами Івана передає важке засмучення пасивним ставленням народу (неначе «впав у кому») до руйнації тоталітарної системи, навіть навпаки, він (народ) живе за її законами: держава в руках «лиходіїв», режим з синьо-жовтим «гримом», але всюди «червоні»:

Уже нема Країни Рад –
Імперії ізгоїв,
Та учорашній нелюд-гад
Що становив її комсклад
Сміється із героїв [7, 42].

Могікани режиму «фальші і знуцань» в обласній раді ще більше розвіяли ілюзії Івана про зміни в суспільстві. Головний герой, від імені якого вів розповідь письменник, красномовно доводить, що живе добре той, хто обманює, хитрощами або підступом досягає службової посади, своєї мети. Реальний світ для Івана Грома постає похмурим і безрадіним, адже в ньому немає місця для справедливості навіть у кабінеті гаранта, постколоніальна свідомість громадян зовсім не позбавлена політичної заангажованості. Герой, щоб припинити цю «трагікомічність», гримнув кулаком по столу:

Гарант перехрестився –
 Бог є, хоч що не говорім, –
 І з кодлом проклятим своїм
 Крізь землю провалився [7, 174].

Головний герой вийшов на площу із закликом тримати гідно звання вільного народу, боронити суверенність України й, узявши кісточку в рот, розчинився «віднині і назавше». Роман у віршах «Грім» типологічно близький до поеми «Сон» Т. Шевченка, у поемі за допомогою сну ліричного героя із сатиричним пафосом відтворено вражаючі реалії державно-кріпосницького ладу. У романі Р. Пастуха за вигаданою сновидійно-містичною історією про героя УПА (воскресіння) стоять реалії суспільної дійсності, розкриті теж з гіркою сатирою. Така форма викладу подій забезпечує панорамність зображення й спонукає реципієнта збагнути «цю трагікомічність», яку переповів автор від імені ліричного героя. В «Епілозі» читаємо:

Так оповідь свою скінчив
 Герой мого *роману*,
 Куди за правдою ходив,
 Яких набачився він див,
 Мов сіль йому на рану.
 Я записав її для вас,
 Допитливі нащадки [7, 176].

За твердженням О. Гарачковської, слово «сатира» має два значення: 1) жанри або жанрові форми (різновиди) сатиричної чи сатирико-гумористичної літератури; 2) форма критичного ставлення до дійсності, спосіб художнього зображення комічного і потворного в житті [3, 12].

Роман у віршах «Грім» Р. Пастуха варто розглядати і як жанрову форму, і як форму критичного ставлення до дійсності. Йому притаманна іронічність у відтворенні реальності, критика кліше соцреалізму, гротескна стихія еkleктики, авторської саморефлексії.

Отже, поет, розкриваючи мандри національного героя, показав масштабні негаразди країни, з особливим боєм писав про те, що нащадки нехтують і «місцями пам'яті», і «героями» (П. Нора). «Грім» Р. Пастуха – це сатиричний роман у віршах, він має саркастичний, осудливий пафос та викривальний тон. У ньому герой УПА мандрує по всіх інстанціях влади України, від сільської до державної, до Президента, щоб засвідчити свою особу, отримати посвідчення.

Роман у віршах був написаний у 2002 році, а проблеми, порушені в ньому ще тоді, є актуальними і сьогодні. Автор висміює суспільні вади незалежної України і людські недоліки, доводить, що морально-етичні норми формують не людину з новим типом свідомості, а масового споживача, типологічно схожого на соціальний феномен «радянської людини».

ЛІТЕРАТУРА

1. Бовсунівська Т. В. Жанрові модифікації сучасного роману. Харків : Вид-во «Діса плюс». 2015. 368 с.
2. Васків М. С. Романні форми в українській експериментальній літературі 1920–30-х рр.: генеза, проблематика, жанрові модифікації й різновиди : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.01.01. Київ; 2010. 35 с.
3. Гарачковська О. О. Жанрово-стильові модифікації української віршованої сатири й гумору ХХ століття: автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.01.01. Київ, 2015. 38 с.
4. Качуровський І. В. Генетика і архітектоніка. Кн. I : Література європейського Середньовіччя. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія». 2005. 382 с.
5. Літературознавчий словник-довідник. К. : ВЦ «Академія». 1997. 752 с.
6. Офіцинський Р. А. Новітня література Закарпаття: Літературознавчі статті, нариси, рецензії, огляди. Ужгород : Гражда, 2015. 120 с.
7. Пастух Роман. Грім. Сатиричний роман у віршах. Дрогобич : Коло. 2002. 180 с.
8. Поэтика : словарь актуальных терминов и понятий : [гл. науч. ред. Н.Д. Тмарченко]. Москва : Издательство Кулагиной, Intrada. 2008. 358 с.
9. Шеффер Жан-Мари. Что такое литературный жанр? Москва: Едиториал. 2010. 192 с.

REFERENCES

1. Bovsunivska, T. V. (2015). *Zhanrovi modyfikatsii suchasnoho romanu [Genre modifications of the modern novel]*. Kharkiv : Disa plus [in Ukrainian].
2. Vaskiv, M. S. (2010). *Romanni formy v ukrainskij eksperymentalnij literaturi 1920–30-kh rr.: heneza, problematyka, zhanrovi modyfikatsii j riznovydy [Roman forms in the Ukrainian experimental literature of the 1920s and 1930s: genesis, problems, genre modifications and varieties]*. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
3. Harachkovska, O. O. *Zhanrovo-stylovi modyfikatsii ukrainskoi virshovanoi satyry j humoru XX stolittia [Genre-style modifications of Ukrainian versified satire and humor of the twentieth century]*. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

4. Kachurovskij, I. V. (2005) *Genetyka i arkhitektonika. Kn. I : Literatura ievropejskoho Srednovichchia [Genetics and Architecture. Literature of the European Middle Ages]*. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia [in Ukrainian].
5. *Literary dictionary-reference book* (1997). Kyiv : Akademiia.
6. Ofitsynskij, R. A. (2015). *Novitnia literatura Zakarpattia: Literaturoznavchi statii, narysy, retsenzii, ohliady [Modern Literature of Zakarpattia: Literary articles, essays, reviews, reviews]*. Uzhhorod: Grazhda [in Ukrainian].
7. Pastukh, Roman (2002). *Hrim [Thunder]*. Drohobych : Kolo [in Ukrainian].
8. *Poetics: a dictionary of current terms and concepts* (2008). Moskva : Intrada.
9. Sheffer, Zhan-Mary (2010). *Chto takoe lyteraturnyj zhanr? [What is the literary genre]*. Moskva : Edytoryal.

АННОТАЦИЯ

Валентина Биляцкая. Жанрово-эстетические модусы новейшего романа в стихах

В статье рассматриваются жанровые особенности сатирического романа в стихах Романа Пастуха «Гром» (2002), имеющего саркастический, осуждающий пафос и обличительный тон. Акцентируется на мистификации образа Ивана Грома, героя УПА, который воплощает бессмертие духа украинского народа. Герой воскрес и разоблачает все общественные проблемы в независимой Украине, и как вывод – незамысловатые современники равнодушны к прошлому и национальной памяти.

Ключевые слова: роман в стихах, жанр, сатира, осуждение, Украина.

ABSTRACT

Valentina Bilatska. Genre-aesthetic moduses of the novel in verse

The genre peculiarities of Roman Pastukh's satiric novel in verse "Thunder" (если это как фамилия, то "Grim") (2002), which has the sarcastic, critical pathos and denunciative tone, are studied in the following article. The emphasis is put on the mysticalness of the character of Ivan Grim, the hero of UPA, who personifies the undying spirit of the Ukrainian people, he is resurrected and he reveals all social issues in independent Ukraine, with particular pain he talks about how the posterity neglects both "places of memory" and "heroes" (P. Nora).

The novel in verse ("Grim") consists of four parts, "journeys", which are made by the hero of UPA, he makes his journey around all the instances of Ukrainian government, from countryside, district, regional to national, to the President to certify his person, to get the certificate to live in Ukraine. The satire of the novel is focused on the negative spread of the bureaucratic despotism and injustice through the repulsive depiction of morbid phenomena in the life of the country, and the assistance in their overcoming by means of sarcasm, irony, grotesque. The work was written in 2002, but problems covered in it then are actual today. The author mocks both social and human defects of the government, proves that moral-ethic norms form not a man with a new type of consciousness, but a mass consumer, who is typologically similar to the social phenomenon of the "soviet man". As a conclusion – unwise actions are indifferent to the past and the national memory.

Author's individual novelty, constructive features of the satire are defined in the article alongside with the typological comparison to T. Shevchenko's poem "Dream" that has been made.

Key words: novel in verse, genre, satire, criticism, Ukraine.

Стаття надійшла до редакційної колегії 21.09.2018 року